

MONOPOLIYAGA QARSHI RAQOBAT**Qulmamatova Barno Omonovna***Termiz muxandislik va texnologiya Instituti**Ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti asistenti***Boymamatova Rayhona Abduhalil qizi****Avazova Parvinoxon Zokir qizi****Egamnazarova Noila Olimjon qizi***Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabalari*

Annotatsiya: Bugungi kunda mamlakatimiz iqtisodiy muhitida raqobatni rivojlantirish va raqobatbardoshligini oshirishda davlat rahbarimiz va boshqa mutasaddi tashkilotlar tomonidan ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatimiz iqtisodiyotini yanada rivojlantirish va Jahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lish asosiy vazifalarini o'rganish Ushbu ulkan marralarni zabt etishda yurtimizdagi iqtisodiy islohotlarning tutgan o'rni haqida bilib olish. Hukumatning faol antimanapol siyosati, uning ayrim korporatsiyalar manfaatlaridan yuqori turuvchi, vaziyat talab qilganda yirik siyosatchilar misolida xomiylarga ega bo'lgan korporatsiyalar manfaatlariga ham zid qonun, aktlarni qabul qila oladigan organ ekanligidan hbardor qilish.

Kalit so'zlar: Monopoliya, raqobat, bozor, burjuaziya, manifest, monopol, muvozanat, aksioner, taraqqiyot, korporatsiyalar, ishlab chiqarish, aksiyalar, antimanapol, davlat mulki, byudjet, iste'molchilar, Monopoliyaga qarshi boshqaruv, adolatli narxlar, deregulyatsiya, iqtisodiy maqsadlar

MONOPOLIYAGA QARSHI RAQOBAT (yoki bozor sharoitida davlatning boshqaruv roli)

Mamlakatda zamonaviy bozor iqtisodiyoti rivojlanishi uchun raqobat shakllanishi kerak bo'lgan sohalardagi korxonalar saqlanib qolinishi, korxonalar uchun ularning bozor sharoitlariga tarkiban moslashuviga imkon beradigan xo'jalik yuritish mexanizmini ishlab chiqarish muhim o'rin egallaydi. Bu mexanizm davlat korxonalar iqtisodiy jihatdan erkin bo'lishini, ularning faoliyati tijoratlashgan bo'lishini nazarda tutadi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida raqobatning asosiy usuli narx bo'lganligi sababli, narxlarni erkin qo'yib yuborish raqobatli muhitni vujudga keltirishning asosiy talabi hisoblanadi.

Bozor munosabatlari sharoitida iqtisodiyotning sohalari rivojlanishini ta'minlash va uning istiqbolini ilmiy asosda oldindan bilish muhim ahamiyatga ega. Mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida iqtisodiyotning real sektori jadal surhatlarda rivojlanib bormoqda. Tadbirkorlik faoliyati iqtisodiyoti tarkibi-bu milliy iqtisodiyotdagi tovar va xizmatlar ko'rsatuvchi turli tarmoq va sohalari yig'indisidan iborat bo'lib, ular o'zaro aloqada va bog'liqlikda iqtisodiy faoliyatda

bo'ladilar. Iqtisodiyotning tadbirkorlik sektorlari mutanosibligini ta'minlashda davlat monetar siyosatining amal qilishi va uning samaradorligini oshirishning nazariy jihatlarini yoritish hamda O'zbekistonda iqtisodiyotning tadbirkorlik sektorlari davlat ko'magini berish siyosatining axamiyatini yanada oshirish borasida ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqilgan. Mamlakatimiz va xalqaro moliyaviy institutlar bilan birgalikda davlatlarning iqtisodiyoti masalalari, muammolari bilan bog'liq ko'plab chet el olimlari tomonidan berilgan V.R. Bank, O.I. Volkov, Ye.I. Shoxina va boshqalar. SHuningdek o'zbek olimlari asarlaridan monopoliyaga qarshi boshqaruv, raqobatbardoshlikni shakllantirish va XMI faoliyatiga tegishli iqtisodiy holatni tahlil qilishar ekan, o'zlarining ilmiy tavsiyalarini ishlab chiqishgan. Binobarin, monopoliya shakllanishining (monopoliya) asosiy xususiyati monopol mavqeini egallashdir. Ikkinchisi, yakka o'zi yoki boshqa tadbirkorlar bilan birgalikda ma'lum bir mahsulot uchun bozorda raqobatni cheklash imkoniyatini beradigan tadbirkorning ustun mavqei sifatida tavsiflanadi.

Monopol holat har bir tadbirkor yoki korxonaga uchun maqbuldir, chunki bu sizga raqobat bilan bog'liq qator muammolar va xatarlarning oldini olishga imkon beradi: bozorda o'zlariga ma'lum iqtisodiy kuchni to'plab, imtiyozli mavqega ega bo'lish; bozorning boshqa ishtirokchilariga ta'sir o'tkazish, ularga o'z shartlarini yuklash. Monopolistlar o'zlarining shaxsiy manfaatlarini o'zlarining kontragentlariga, ba'zan esa jamiyat zimmasiga yuklashadi deb hisoblash mumkin.

Monopoliyani tahlil qilishda "monopoliya" atamasining noaniqligini hisobga olish muhimdir. Avvalo, ushbu hodisaning mohiyatini "mono" - bitta, "poliomielit" - men sotaman so'zining etimologiyasidan chiqarib bo'lmaydi. Darhaqiqat, bozorda bitta firma - o'rnini bosuvchi bo'lmagan mahsulot ishlab chiqaruvchi faoliyat ko'rsatadigan vaziyatni topish deyarli mumkin emas. Binobarin, monopoliya va undan ham ko'proq "sof" monopoliya atamasini qo'llashda har doim ma'lum miqdordagi konventsiya mavjud.

Monopoliyalarning shakllanishi va o'sishi tarixiy jihatdan erkin raqobat kapitalining monopol kapitalizmga aylanishi bilan uzviy bog'liqdir. Iqtisodiy munosabatlar sohasida monopoliyalarning kapitalistik o'sishi ularning diktaturasi va hukmronligining kuchayishiga olib keldi. Mukammal raqobat va "sof" mutlaq monopoliya - bu ikki kutupli bozor holatini, ikkita mantiqiy chegarani ifodalovchi nazariy mavhumliklar.

Monopoliyalar iqtisodiy resurslarning yuqori darajadagi konsentratsiyasi tufayli texnologik taraqqiyotni tezlashtirish uchun imkoniyatlar yaratadi. Biroq, bu imkoniyatlar bunday tezlashtirish yuqori daromad olish uchun qulay bo'lgan hollarda amalga oshiriladi. Ayrim iqtisodchilar sezilarli kuchga ega bo'lgan yirik firmalar iqtisodiyotda ma'qul, chunki ular texnologik o'zgarishlarni tezlashtiradi, chunki monopol hokimiyatga ega bo'lgan firmalar o'zlarining monopol daromadlarini monopol

hokimiyatini himoya qilish yoki mustahkamlash uchun tadqiqotlarga sarflashlari mumkin.

Tadqiqot olib borish orqali ular o'zlariga va umuman jamiyatga foyda keltiradi. Ammo monopoliyalar texnologik taraqqiyotni tezlashtirishda ayniqsa muhim rol o'ynashi haqida ishonchli dalillar yo'q, chunki monopoliyalar ularning foydasiga tahdid soladigan bo'lsa, texnologik taraqqiyotni rivojlanishini kechiktirishi mumkin.

Monopoliyaning ob'ektiv asoslari - bu xo'jalik yurituvchi sub'ektning bozordagi ustun mavqei bo'lib, u raqobatga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatishga imkon beradi, ishlab chiqarish hajmini nazariy jihatdan mumkin bo'lgan darajaga nisbatan haddan tashqari oshirib yuboradi va kamaytiradi va boshqa biznes uchun bozorga kirishga to'sqinlik qiladi. sub'ektlar. Oxir oqibat, bu monopolistga samarali talabni o'z foydasiga qayta taqsimlash, monopol yuqori foyda olish imkonini beradi. Raqobatbardosh bozorlar odatda yaxshi ishlaydi, bu xaridorlar ham, sotuvchilar ham narxlarni boshqarishi mumkin bo'lgan bozorlarga tegishli emas. Bitta sotuvchi ta'minotni nazorat qiladigan bozorda mahsulot past bo'ladi va narxlar yuqori bo'ladi. Davlat o'z zimmasidagi vazifalarni bajarishi uchun quyidagi vositalardan foydalanishi mumkin; 1. Davlat mulki, davlat tomonidan byudjet vositasida milliy daromadni qayta taqsimlash davlatning kredit sohasida qatnashishi va uni nazorat qilishi, davlatning iqtisodiy nazorati ma'muriy tadbirlari. Bozor iqtisodiyoti teng imkoniyatni bildiradi, ammo bu imkoniyatdan foydalanish kishilarda bir xil bo'lmaydi, har bir kishi ishlab topganiga qarab daromad ko'radi. Daromadning tabaqalashuvi boyishga havas uyg'otib, kishilarni iqtisodiy faollikka undaydi. Bozor iqtisodiyoti da pul munosabatlari ustun bo'lsada, pul bilan bog'liq bo'lmagan insoniy munosabatlar: mehrshafqat va xayrehson munosabatlari ham rivoj topadi. Bozor iqtisodiyoti rivoj topgan mamlakatlarda katta xayriya pul fondlari muhtojlarga yordam berish ga xizmat kidali va puldan pul chiqarib olishni ko'zlamaydi. Bozor iqtisodiyoti doimiy rivojlanib, uning yangi shakllari va modellari paydo bo'ladi. Tarixan Bozor iqtisodiyoti ning 2 turi bo'lgan: yovvoyi Bozor iqtisodiyoti, madaniylashgan Bozor iqtisodiyoti Ilk Bozor iqtisodiyoti kapitalning jang'arilishi davrida tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi bilan asov iqtisodiyot sifatida paydo bo'lib, unga xususiy mulkning ozchilik qo'lida to'planishi, iqtisodiyotda beboshlik va tartibsizlikning ustunligi, raqobatning qonunqoidasiz borishi, davlatning iqtisodiyotdan chetlashib qolishi, chuqur iqtisodiy tangliklarning tez-tez yuz berishi, aholining ijtimoiy himoya qilinmasligi, kishilarning o'ta boy va o'ta qashshoq tabaqalarga ajralishi, ijtimoiy ziddiyat kabi belgilar xos bo'lgan. Asov iqtisodiyot rivojlanish orqali ma'rifatli iqtisodiyotga o'sib o'tadi. Bunday o'zgarish Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda 20-asrning 30- yillarida boshlanib, 80- yillarga qadar davom etdi. Hozirgi Bozor iqtisodiyoti madaniylashgan iqtisodiyot bo'lib, unga quyidagi belgilar xos: mulkiy xilmaxillik, tartiblanadigan iqtisodiyot, davlatning iqtisodiyotga aralashuvi, madaniy va xdpol raqobat, kuchli hamkorlik aloqalari, iqtisodiy tangliklarning qisqa davrda va yengil kechishi, ommaviy farovonlik, ijtimoiy

tabaqalanishning chuqur bo'lmashligi, o'ziga to'q va farovon yashovchi o'rtahol tabaqa mavqeining oshib borishi, ijtimoiy muvozanatning saqlanishi va fuqaroviy to'qnashuvlarga o'rin qolmasligi va boshqa Bu belgilar hozirgi Bozor iqtisodiyoti ni harakterlaydi, lekin uning taraqqiyoti shu bilan cheklanmaydi. Monopoliyaga qarshi siyosat — davlatning monopoliyaga qarshi kurash siyosati. Dunyo tajribasiga ko'ra, Monopoliyaga qarshi qonunchilik, asosan, quyidagi yo'nalishlar bo'yicha shakllandi. Birinchidan, ishlab chiqarish (tarmoq)ni boshqaruvchi qonunlar. Bu qonunlarga binoan, odatda, hech bir korxonalar (korporatsiya)ning biror turdagi mahsulot ishlab chiqarishning yarmidan ortig'ini nazorat qilishga huquq berilmaydi. Ikkinchidan, barcha yirik korporatsiyalar ishtirokchilari boshqa korporatsiyalar aksiyalarining ma'lum cheklangan miqdoridan ortig'iga ega bo'la olmasligi belgilab qo'yiladi. Uchinchidan, narxlarni bozor muvozanati belgilagan darajadan yuqori yoki past turishini, narx ustidan kelishib olishni taqiqlovchi kartellarta qarshi qonunlar joriy qilinadi. Davlatning monopoliyalarga qarshi siyosati milliy iqtisodiyotida raqobat oddindan shakllanib bo'lgan mamlakatlarda raqobatchilik muhitini takomillashtirishga, bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan mamlakatlarda esa bu muhitni shakllantirishga qaratilgan. Bozorda monopoliyani o'rnatishga urinishlar va monopol mavqeni suiiste'mol qilishni taqiqlaydigan trestlarga qarshi birinchi qonun — Sherman qonuni AQShda 1890-yilda qabul qilingan. Monopoliyaga qarshi qonunchilikq. va uni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan choratadbirlar har bir mamlakatda sharoit taqozo etgan shakllarda amal qiladi. Rivojlangan barcha davlatlarda sog'lom raqobat muhitini himoya qilish maqsadida turli ko'rinishdagi, monopolistik foaliyatlar ustidan davlat tomonidan tartibga solish amalga oshiriladi. Masalan, AQShda monopoliyaga qarshi davlat siyosati — Federal savdo komissiyasi va Adliya departamentining trestlarga qarshi boshqarmasi, Rossiyada — Monopoliyaga qarshi siyosat va tadbirkorlikni qo'llabquvvatlash vazirligi, Yaponiya va Janubiy Koreyada — Halol raqobat bo'yicha komissiya, Yevropa Ittifoqida esa — Raqobat bo'yicha komissiya tomonidan amalga oshiriladi. O'zbekistonda monopoliyaga qarshi organ 1992-yilda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining Monopoliyaga qarshi va narx siyosati bosh boshqarmasi sifatida tashkil qilindi. 1996-yil 15-mayda ushbu boshqarma negizida Moliya vazirligi huzurida Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish qo'mitasi tashkil etildi. 2000-yil 2 avgustda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish Davlat qo'mitasini tashkil etish to'g'risida"gi farmoniga asosan monopoliyaga qarshi organ Moliya vazirligi tarkibidan chiqarilib, mustaqil davlat qo'mitasiga aylantirildi. O'zbekiston davlatining raqobatchilik muhitini shakllantirishga qaratilgan siyosatida xususiyashtirish, davlat mulki hisobidan mulkchilikning boshqa shakllarini vujudga keltirish asosiy o'rin tutadi. Xususiyashtirish natijasida, birinchidan, mulk o'z egalari qo'lga topshirilsa, ikkinchidan, ko'p ukladli iqtisodiyot va raqobatchilik muxiti vujudga keladi. Raqobatni shakllantirishda iqtisodiyotning davlat korxonalarini saqlanib

qolishi kerak bo'lgan sohalardagi korxonalar uchun ularning bozor sharoitlariga tarkiban moslashuviga imkon beradigan xo'jalik yuritish mexanizmini ishlab chiqarish muhim o'rin egallaydi. Bu mexanizm davlat korxonalari iqtisodiy jihatdan erkin bo'lishini, ularning faoliyati tijoratlashgan bo'lishini nazarda tutadi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida raqobatning asosiy usuli narx bo'lganligi sababli, narxlarni erkin qo'yib yuborish raqobatli muhitni vujudga keltirishning asosiy talabi hisoblanadi. Shu maqsadda O'zbekistonda "Monopolistik faoliyatini cheklash to'g'risida"gi qonun (1992-yil 3 avgust) qabul qilindi hamda uning asosida raqobatchilikni rivojlantirishga karatilgan bir turkum normativ hujjatlar ishlab chiqildi. Mazkur qonunga ko'ra, bozorda ataylab takchilik yaratish, narxlarni mo-nopollashtirish, raqobatchilarning bozorga kirib borishiga to'sqinlik qilish, raqobatning g'irrom usullarini qo'llash man etiladi. Hozirgi davrda O'zbekistonda, agar korxonalar ishlab chiqargan muayyan mahsulotlar tovarlar bozorida shunday mahsulotning 35% dan ortiq bo'lsa, bu korxonalar monopolistik korxonalar sifatida Davlat reyestriga kiritiladi (oziqovqat tovarlari guruhi uchun bunday mezon darajasi 20% qilib belgilangan).

Respublikada monopoliyalarning ro'yxatiga kirgan korxonalar (tarmoqlarning bozordagi mavqei tartibga solishda bir qator usullardan: a) monopol mavqedagi mahsulotlarga narxlarning eng yuqori darajasini yoki rentabellik chegarasini belgilab qo'yish; b) o'z monopol mavqei suiiste'mol qilgan monopolistik birlashmalarni bulib tashlash yoki maydalashtirish usullaridan foydalaniladi. O'zbekiston Respublikasining "Iste'molchilarning huquklarini himoya qilish to'g'risida" (1996-yil 26-aprel) qonuni asosida g'irrom raqobatga, shu jumladan, bozorlarga belgilangan talablarga javob bermaydigan tovarlarning kirishiga yo'l qo'ymaydigan mexanizmni yaratishga ham alohida e'tibor berilgan. O'zbekiston Respublikasining "Tovar bozorlarida monopolistik faoliyatni cheklash va raqobat to'g'risida" qonuni (1996-yil 27 dekabr) monopolistik tomonidan hukmronlik mavqei suiiste'mol qilishning oldini olish va mo-nopoliyadan chiqarish va sog'lom raqobat muhitini yaratish maqsadlarini ko'zlaydi. Iqtisodiyotning ayrim tarmoqlarida raqobat muhitini shakllantirish iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq emas. Bu tarmoqdagi korxonalar, odatda, "tabiiy monopoliyalarning" deb ataladi. O'zbekiston Respublikasining "Tabiiy monopoliyalarning to'g'risida"gi qonunida (1997-yil 25 apr; yangi tahrirda 1999-yil 19 avgust) respublikada tabiiy mo-nopoliyalarga nisbatan davlat siyosatining huquqiy asoslari belgilab berildi. O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarning tub mohiyatidan kelib chiqqan holda monopoliyalarga qarshi va tabiiy monopoliyalarning to'g'risidagi qonunchilik takomillashtirilib, ularning Yevropa Ittifoqi va boshqa rivojlangan qonunchilik andozalariga mos kelishi ta'minlab borilmoqda.

Xulosa: Hayotda iste'molchilarning manfaatlariga zid ravishda sotuvchilarning o'rtasida yashirin kelishuv, yashirin kartellarni inkor etish mumkin emas. Shuni e'tiborga loyiqlik, monopol harakterda bo'lgan yer rentasi bo'lgan aholi zich bo'lgan katta shaharlarda o'z egalarining ijarachilardan oladigan monopol ustama foydaning asosi bo'lib qoladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

<https://lex.uz/docs/-4342729>

<https://wikipendiya>

Muloqot jurnali